

Michl, Jan: Tak nám prý forma sleduje funkci

Miroslav HRDINA

MICHL, Jan: *Tak nám prý forma sleduje funkci. Sedm úvah o designu vůbec a o chápání funkcionalismu zvláště*. Praha : VŠUP, 2003, 240 s., 7 ČB obr., 1. vyd., ISBN 80-901982-7-9

Historik a teoretik designu Jan Michl (1946),¹ ktorý pôsobí ako profesor na Katedre priemyslového designu na Vysokej škole architektúry v Oslo v Nórsku, sa dlhodobo zaoberá modernistickou filozofiou architektúry a dizajnu. Publikácia *Tak nám prý forma sleduje funkci* prináša súbor teoretických textov, ktoré kriticky hodnotia do dnešných dní vplyvné myšlienky funkcionalistickej teórie architektúry a designu. Jan Michl je presvedčený, že tradícia funkcionalizmu, ktorá rozhodujúco ovplyvnila tak architektonickú a dizajnérsku prax, ako aj spôsob a zameranie odbornej výchovy architektov a dizajnérov, priniesla mnoho pomýlených myšlienok, viazucich sa skôr k ideálnym predstavám jej predstaviteľov ako k realite architektonickej a dizajnérskej práce. Autor preto v článkoch podrobne analyzuje základnú pojmovú výstavu a východiská funkcionalizmu so snahou prepracovať sa k realistickému prístupu k architektúre a designu a vytvoriť koherentnú a logicky podopretú bázu pre historický a teoretický pohľad na výsledky snažení medzivojnových avantgárd alternatívny voči ich prívržencom a obhajcom. Traja anglickí myslitelia rakúskeho pôvodu, Ernst Hans Gombrich, Friedrich Hayek a Karl Popper, k obdivu ktorých sa

Jan Michl priznal už v úvode, určili mnohé myšlienkové východiská predostreté v textoch. Napokon, teleologická teória českého ekonóma Karla Engliša sprostredkovala autorovi rozhodujúci prienik k pochopeniu charakteru funkcionalizmu.

Jednotlivé texty nie sú v rámci publikácie usporiadané chronologicky podľa roku vydania. Jan Michl sa rozhodol postupovať logicky od článkov venovaných analýze pojmov, cez rozbory problémov viazaných na vyučovanie designu až po stručné zhodnotenie postavenia priemyselného designu v socialistickom Československu. Pedagogická erudícia autora sa prejavila v pravidelnom opakovaní myšlienkových uzáverov, ktoré pomáhajú pochopiť argumentáciu problémov. Jednotlivé texty sú sprevádzané poznámkovým aparátom a odkazmi na relevantnú literatúru.

Prvý text má titul *O myšlence funkční dokonalosti (Příspěvek k realistické teorii designu)* a prvýkrát bol publikovaný v nórskom časopise *Pro Forma* v roku 1991 v anglickom jazyku.² Ústredným problémom je tu pojem funkčná dokonalosť ako jeden zo základných bodov funkcionalistickej teórie. Autor rozoznáva dva možné významy pojmu – slabý a silný. Slabý význam predpokladá relatívnu funkčnú dokonalosť určitého výrobku ako superlatív – výrobok je najlepší spomedzi ostatných výrobkov rovnakého funkčného určenia. Dokonalosť je v tomto prípade viazaná na určitý časový úsek fyzického sveta a každé riešenie je preto provizórne. Silný význam naopak znamená, že

¹ Jan Michl (1946) študoval na Umeleckopriemyslovej škole v Brne, na Filozofickej fakulte brnenskej univerzity (dejiny umenia: PhDr.) a na Filozofickej fakulte univerzity v Uppsale v Švédsku (dejiny umenia, hospodárske dejiny: fil. kand.). V sedemdesiatych rokoch dvadsiateho storočia pracoval na Ústave teórie a dejín umenia ČSAV v Prahe a od roku 1981 pôsobí v Nórsku. V pražskom Odeone vydal v roku 1978 publikáciu s názvom *Realizace a projekty v současné architektuře*.

² MICHL, Jan: On the Rumor of Functional Perfection. In: *Pro Forma*. Oslo 1991, č. 2, s. 67-81. Čiastočne prepracovaný text vyšiel v slovenskom preklade MICHL, Jan: Myšlienka funkčnej dokonalosti: O povahe vecí, designe, ekológii a funkcionalizme. In: *Designum*, I, 1994, č. 2-3, s. 50-51, 48-49.

určitý problém má iba jedno absolútne dokonalé funkčné riešenie. To však implikuje existenciu plánujúcej mysle, ktorá má dopredu hotové odpovede na všetky otázky, a tak silný význam funkčnej dokonalosti odkazuje k metafyzickému svetu, k svetu mimo rámec úžitkovosti v bežnom zmysle slova. Autor ďalej usudzuje, že vizionársky charakter funkcionalizmu odkazuje práve ku silnému významu pojmu funkčná dokonalosť, pretože ten podporoval predstavu funkcionalistickej tvorby ako procesu odhaľovania objektívnych foriem zodpovedajúcich novým funkciám v rámci modernej epochy. Ak by totiž pripustili iba relatívnu dokonalosť svojich výtvorov, museli by funkcionalisti pripustiť, že neprinášajú radikálne novú metódu tvorby, ale iba nový štylistický poriadok odlišný od historizujúcich foriem 19. storočia. Funkcionalisti tiež kládli silný dôraz na estetické dôsledky funkčne dokonalých riešení. Neuprednostňovali úžitkové hodnoty pred hodnotami estetickými, ale verili, že úžitkové riešenia sú automaticky estetické. Jan Michl v tejto súvislosti predpokladá, že funkčne dokonalé riešenia uprednostňovali z výtvarných a nie funkčných dôvodov, čiže funkcionalizmus bol v podstate formalistické hnutie. Autor vyslovuje potrebu prehodnotiť funkcionalizmom zavedenú identitu architekta a designéra ako autonómneho tvorcu, ktorý údajne odhaľuje objektívne formy a má právo ignorovať výtvarné preferencie užívateľov.

Druhý text s názvom *Dve doktríny modernizmu (Funkcionalizmus a abstrakcionizmus)* vyšiel pôvodne v roku 1996 v knihe *Art Deco – Funkis – Scandinavian Design* v nórskom jazyku.³ Cieľom textu je zrozumiteľne interpretovať modernistickú architektúru a design prostredníctvom objasnenia troch pojmov: modernizmus, funkcionalizmus a abstrakcionizmus, pričom posledný z nich je autorov návrh na klasifikáciu amerických odporcov funkcionalizmu zo začiatku tridsiatych rokov 20. storočia. Pri rozbere pojmu funkcionalizmus v prvom rade určuje aký cieľ funkcionalisti sledovali a akými metódami sa k nemu chceli dopracovať. Cieľom funkcionalizmu bolo artikulovať novú výtvarnú reč, ktorá by plne zodpovedala modernej dobe. Takto definovaný cieľ bol však témou teoretických úvah v európskom a z časti aj americkým architektonickom prostredí už pred polovicou 19. storočia a pre toto názorové hnutie sa vžil pojem modernizmus. Originálnym príspevkom funkcionalistov bolo definitívne určenie metódy, ako vyššie uve-

dený estetický cieľ dosiahnuť – architektonické formy a formy výrobkov majú vzniknúť ako výsledky prísne funkčných riešení. Funkcionalizmus sa tak stal pracovnou metódou modernizmu. Vlastným cieľom funkcionalistov nebolo teda nájsť najfunkčnejšie riešenie z hľadiska užívateľa, ale sprítomniť novú výtvarnú reč zodpovedajúcu novej epoche.

Myšlienky modernizmu je potrebné vnímať na pozadí spoločenských zmien v európskej spoločnosti 18. a 19. storočia. Zväčšoval sa počet ľudí vnímajúcich radikálnu odlišnosť prítomnosti od minulých čias a presadzujúcich potrebu výtvarného vyjadrenia modernej epochy. Vlastným impulzom vzniku modernistických myšlienok bol nový pohľad na umenie, reprezentovaný dejepisom umenia, ktorý sa ako vedecká disciplína konštituoval začiatkom 19. storočia. Postupne sa presadzovala predstava principiálne rovnocenných umeleckých slohov nasledujúcich po sebe v chronologickom rade, ktoré vyjadrovali ducha jednotlivých historických epoch. Novozrovnoprávnené historické slohy začali slúžiť ako zdroje inšpirácie pre architektov a designérov a vyvstali otázky typu: „V akom slohu stavať?“ alebo „Čo je vlastne sloh našej doby?“ Rozhodnutie funkcionalistov sprostredkovať verejnosti sloh modernej doby vyšiel práve z týchto koreňov, ich novým prínosom však bolo, že nové výtvarné riešenia mali vzniknúť na základe napĺňania nevýtvarných funkcií budov.

Alternatívou k európskemu funkcionalizmu sa začiatkom tridsiatych rokov 20. storočia stala formalistická doktrína amerických modernistov, vyjadrená v pojme *Medzinárodný sloh* (International Style), ktorá odmietla funkcionalistickú sebaaprezentáciu a prijala abstraktné umenie za východisko výtvarných riešení architektúry a designu. Jan Michl preto pre toto hnutie navrhuje pojem abstrakcionizmus. Pri vzniku tejto doktríny stáli traja americkí myslitelia z okruhu Múzea moderného umenia (MoMA) v New Yorku, menovite historik architektúry Henry-Russel Hitchcock, teoretik a architekt Philip Johnson a riaditeľ múzea, teoretik a historik moderného umenia Alfred H. Barr. Tvorcami medzinárodného slohu malo byť podľa ich názorov niekoľko vodcovských osobností

³ MICHL, Jan: Modernismens to designdoktriner: funksjonisme og „abstraksjonisme“. In: *Art Deco – Funkis – Scandinavian Design*. Red. Widar HALÉN. Oslo : Orfeus forlag, 1996, s. 86-85.

európskej architektúry, W. Gropius, J. J. P. Oud, Le Corbusier a L. Mies van der Rohe, ktorý mali byť inšpirovaní postkubistickým abstraktným maliarstvom – purizmom a neoplasticizmom. Ich nová výtvarná reč sa mala stať normou pre ostatných architektov. Abstrakcionisti tiež deklarovali odmietnutie funkcionalistickej doktríny, ktorú vnímali ako prísne účelovú teóriu designu a predstaviteľov funkcionalizmu charakterizovali ako anti-estetikov. Tým však zamenili funkčnú metódu funkcionalistov za samotný cieľ hnutia, čím došlo k zámernej a dodnes aktuálnej dezinterpretácii funkcionalizmu.

Tretí text bol publikovaný pod titulom *Forma že sleduje čo? (Modernistický pojem funkcie jako carte blanche)* a pôvodne vyšiel v časopise *Magazine of the Faculty of Architecture & Town Planning* v roku 1995 v anglickom jazyku.⁴ Zámerom eseje je bližšie zoznámenie sa s kľúčovým heslom funkcionalistického hnutia, s heslom *forma sleduje funkciu*, ktoré ani do dnešných čias nestratilo na vplyve. Po prvýkrát zaznelo toto slovné spojenie v článku amerického architekta Louisa Sullivana z roku 1896, ktorého názov znel *Problém vysokej úradnej budovy z výtvarného hľadiska*. Článok sa zaoberal problémom vonkajšieho výrazu nového stavebného typu. Sullivan navrhoval vertikálne členenie a trojčlennú kompozíciu s vysokým partekom, vertikálnym členením tela stavby ukončeným atikou. Svoje riešenie považoval za určené *prírodným zákonom*, ktorého najhutnejším zhrnutím bolo práve heslo *forma sleduje funkciu*. Európska architektonická scéna sa s heslom zoznámila pravdepodobne prostredníctvom knihy C. W. Behrendta *Moderná stavba: jej povaha, problémy a formy* (Modern Building: Its Nature, Problems and Forms), ktorá vyšla v USA v roku 1937 a v Londýne v roku 1938.

V prírodných aj spoločenských vedách vzniká pojem funkcia ako výsledok pozorovania existujúcich foriem a javov. V tomto význame formy teda funkciám predchádzajú, ide o tzv. skutočné fungovanie. Opačný význam predstavuje tzv. zamýšľané fungo-

vanie, pri ktorom forma neexistuje, ale sa po nej s ohľadom na zamýšľanú funkciu pátra. Účel je tu synonymom pre pojem funkcia a iba v tomto význame má zmysel výrok *forma sleduje funkciu*. Funkcionalistická teória, ktorá s týmto heslom operuje, však nemala za cieľ nič menšie ako konštituovanie novej objektívnej výtvarnej reči modernej epochy. Odkazovanie k ľudským účelom, v dvadsiatych rokoch zväčša konzervatívnym, v tomto prístupe nemalo miesto. Funkcionalistický pojem funkcie tu vystupuje v treťom význame, pričom má svoje logické postavenie iba vo vzťahu k mimoludskému – metafyzickému svetu účelov údajne zodpovedajúcich modernej epoche. Tento myšlienkový konštrukt nazýva Jan Michl *funkcionalistickou metafyzikou designu*. Architekt a dizajnér mal pri tvorbe odhaľovať funkčné formy ukryté vo funkciách, pričom také riešenie malo byť aj výtvarne dokonalé. Keďže išlo o odhalenie objektívnej pravdy, výsledky mali byť nadčasové, mali stáť mimo otázku vkusu. Pojmy funkcia a heslo *forma sleduje funkciu* neodkazovali k reálnemu svetu ale naopak k svetu ideálneho mimoludského užívateľa, kde pre určitý účel existovalo jediné objektívne riešenie. Uvoľnenie sa zo záväzkov reálneho sveta umožnilo legitimizovať momentálne výtvarné preferencie funkcionalistických architektov a dizajnérov a získať autonómne postavenie na úrovni slobodných umení. Získanie tvorivej autonómie vníma Jan Michl ako jeden zo skutočných a kľúčových cieľov funkcionalizmu.

Štvrtým textom je článok s titulom *Příklady táhnou (O krizi bezpříkladné funkcionalistické pedagogiky a (možné) budoucí roli uměleckoprůmyslových muzeí)*, ktorý bol pôvodne publikovaný v časopise *Scandinavian Journal of Design History* v roku 1992 v anglickom jazyku.⁵ Pred presadením sa funkcionalistického hnutia bolo umeleckopriemyselné školstvo založené na vyučovaní designu prostredníctvom exemplárnych príkladov vynikajúcich výrobkov. *Velká výstava průmyslu všech národů* v Londýne v roku 1851 stimulovala anglických reformátorov

⁴ MICHL, Jan: *Form follows what? The modernist notion of function as a carte blanche*. In: *Magazine of the Faculty of Architecture & Town Planning*. Israel – Haifa : Israel Institute of Technology – Technion – Winter, 1995.

⁵ MICHL, Jan: *The crisis of modernist design pedagogy – and its (possibly) gratifying consequences for museums of applied*

arts. In: *Scandinavian Journal of Design History*, 1992, č. 2, s. 119-122. Český preklad MICHL, Jan: *Příklady táhnou : O krizi funkcionalistické bezpříkladové pedagogiky designu a budoucí roli uměleckoprůmyslových muzeí*. In: *Kulturní fenomén funkcionalizmu / The Cultural Phenomenon of Functionalism*. Ed. L. ŠEVČEK. Zlín : Státní galerie Zlín, 1995, s. 126-132.

designu k myšlienke vitálneho spojenia umeleckopriemyselných škôl s umelecko-priemyslovými múzeami, ktoré mali byť zdrojmi inšpirácie pre študentov. Hnutie funkcionalizmu toto spojenie radikálne narušilo. Svoju pedagogiku designu založilo na odmietnutí osvojovania si vzorových riešení, funkcionalistický dizajnér mal predsa odhaľovať objektívne formy zodpovedajúce modernej dobe. Funkcionalistické vyučovanie prebiehalo bez príkladov, bolo teda *bezpríkladné*. Skutočnosťou sa však stalo, že čím viac sa funkcionalisti snažili odpútať od tradičných konvencií, tým viac sa stávali otrokmi vlastnej štylistickej konvencie. Jan Michl dúfa, že kritika funkcionalizmu môže dať šancu znovu obnoviť bývalé živé spojenie medzi školou a múzeom. Od dizajnérov by to vyžadovalo prehodnotenie predovšetkým pojmu originalita a ustúpenie z pozície prísnej umeleckej autonómie. Múzeá by potom mohli získať tak potrebnú väzbu na sféru dizajnerskej praxe, ktorá by tak obohatila ich historické a muzeálne bádania.

Piaty text *Vidět design jako redesign (Úvaha o jedné přehlížené stránce chápání a vyučování designu)* vyšiel pôvodne v časopise *Scandinavian Journal of Design History* v roku 2002 v anglickom jazyku.⁶ Pojem design vystihuje individuálny tvorivý moment dizajnerskej práce, nenaznačuje však, že dizajnér pri navrhovaní riešenia určitého problému nutne vychádza z riešení predchádzajúcich dizajnérov. Jan Michl preto navrhuje zaviesť pojem *redesign*, ktorý naznačuje práve principiálnu neukončenosť dizajnerskej práce, jej nutnú nedokonalosť. Autor si ďalej v texte kladie za cieľ vysvetliť niekoľko stránok vzťahu pojmov „design“ a „redesign“. V prvom rade je to problematickosť samotného pojmu design, ktorý odkazuje nielen na oblasť ľudských zámerov, ale aj k zámerom Boha Stvoriteľa. Nadväzujúcim problémom je sebanazeranie dizajnérov, ktorí chcú byť stvoriteľmi originálnych riešení a v mene tejto originality strácajú vedomie principiálneho vzťahu k riešeniam predchádzajúcich dizajnérov. Jan Michl potom predstavuje vznik nástrojov a predmetov ako proces postupného

zlepšovania, „redesignu“ vecí existujúcich v našom okolí. Nasleduje výber a krátka charakteristika ťažiskových publikácií, ktoré naznačujú vnímanie „designu“ ako „redesignu“. Na prvom mieste je spomenutá publikácia amerického historika George Basallu *Vývoj technológie* (Evolution of Technology) z roku 1988. Nakoniec sa autor zamýšľa nad dôvodmi, prečo v dizajnerskom diskurze prevláda vnímanie dizajnérovej práce ako individualistickej a iba z prítomnosti čerpajúcej činnosti. Prvým dôvodom je predstava možnosti oddeliť minulosť od prítomnosti. Význam má tiež tradičný vplyv funkcionalistickej teórie, budujúcej predstavu na minulosti nezávislého designu. Ostatnými dôvodmi sú prestíž voľného umenia, dôraz na obchodnú atraktivnosť novosti a tiež predajná hodnota designerskej značky.

Šiesty text s názvom *Regulace estetické kvality versus soutěž* bol prvýkrát vytlačený v časopise *Umění a řemesla* v roku 1990.⁷ V predmetnom spore sa Jan Michl stavia na stranu súťaže a ďalej vyslovuje názor, že koncept regulácie estetickej kvality ako spoločenskej potreby je dedičstvom jednak umeleckej avantgardy – funkcionalizmu a jednak politickej avantgardy – marxizmu-leninizmu. Funkcionalisti boli presvedčení, že moderná doba má mať vlastný slohový výraz a považovali jednotný vkus za pozitívum. V svojich článkoch bojovne vystupovali proti tradíciám a proti gýču. Ich moralizmus však len ťažko zakryl radosť z príslušnosti k elite, ktorej patrí budúcnosť. Autor tiež poukazuje na skutočnosť, že len súkromné vlastníctvo a voľný trh zabezpečí dostatočnú kvalitu výrobkov po estetickej aj funkčnej strane. Podnikanie je súťažou o získanie zákazníkových peňazí a tlačí podnikateľov k zvyšovaniu kvality svojich služieb. Centrálne plánované hospodárstvo založené na zásadách marxizmu-leninizmu takú efektivitu dosiahnuť nemohlo.

Siedmy text *Dva různé osudy (Užití umění a průmyslový design v socialistickém Československu)* vyšiel v časopise *Umění a řemesla* v roku 1998.⁸ Cieľom článku je zhodnotiť postavenie československého prie-

⁶ MICHL, Jan: On seeing Design as Redesign: An Exploration of a Neglected Problem in Design Education. In: *Scandinavian Journal of Design History*, 2002, č. 12, s. 7-23.

⁷ MICHL, Jan: Regulace estetické kvality a soutěž. In: *Umění a řemesla*, 1990, č. 4, s. 6-8.

⁸ MICHL, Jan: Dva různé osudy? Užití umění a design v Československu. In: *Umění a řemesla*, 1998, č. 2, s. 70-74. Text bol pôvodne napísaný kvôli pozvaniu Jana Pauly, vedúceho oddelenia priemyslového designu Národného technického múzea v Prahe, pre *Seminář z dějin průmyslového designu III: 70. a 80. léta*, ktorý sa udial v NMT dňa 26. októbra 1997.

myslového designu v rozmedzí rokov 1948 až 1989 porovnaním s výsledkami, ktoré dosiahlo v tomto období užité umenie. Sklárske výtvarníctvo, knižná a užitá grafika a kreslený a animovaný film dosiahli totiž výsledky porovnateľné so svetovým vývojom, čo sa o priemyslovom designe povedať nedá. Za základný dôvod takeého vývoja považuje Jan Michl fakt, že užité umenie bolo organizované predindustriálnym – cechovým spôsobom. Výtvarníci si tak mohli udržať kontrolu nad každou fázou výroby výsledného produktu. Rozsiahla deľba práce, tento základný predpoklad fungujúceho priemyselného designu, bola však centrálnym riadeným hospodárstvom podkopávaná. Socialistické hospodárstvo sa tým sčasti vracalo k modelom predin-

dustriálnej spoločnosti a práca priemyslového dizajnéra, závislá od bezproblémovosti priemyselnej výroby, tak nemohla dosiahnuť vynikajúce výsledky.

Sedem článkov historika a teoretika designu Jana Michla, publikovaných v priebehu viac než desaťročia, predstavuje kritické vyrovnanie sa autora s myšlienkovým dedičstvom funkcionalistickej teórie architektúry a designu. Prísna analýza pojmov, hesiel a konceptov medzivojnovnej avantgardy odкрýva alternatívnu interpretáciu hnutia voči sebaaprezentácii samotných funkcionalistov. Prezentovaná publikácia tým významne prispieva k prepotrebnej názorovej pluralite vo sfére historiografie a kritiky architektúry a designu.